

ELEMENTUL CA FIINȚĂ DE A DOUA INSTANȚĂ
în ontologia lui Noica

Laura Pamfil

TEXT

équivalences

arguments

3.2004

EDITION: ADRIAN REZUŞ (ed.)

© 2004 ARGUMENTS [L^AT_EX 2_ε-EDITION]

© 2004 LAURA PAMFIL (Bucharest, Romania) [TEXT]

© 2001 DINU LAZĂR (Bucharest, Romania) [PHOTO *C. Noica*]

© 2003 SALVADOR DALÍ ESTATE [LOGO Salvador Dalí: *Centaure*]

© 2004 ÉQUIVALENCES [PDFL^AT_EX – HYPERSCREEN]

This electronic edition is a *non-profit* publication

produced by PDF_TE_X 14.H &

created by L^AT_EX 2_ε with HYPERREF & HYPERSCREEN

PDF_TE_X14.H © 2001 HÀN THÉ THÀNH

L^AT_EX 2_ε © 1993–2001 THE L^AT_EX3 PROJECT TEAM *et al.*

HYPERREF © 1995–2001 SEBASTIAN RAHTZ

HYPERSCREEN © 2001–2002 ADRIAN REZUŞ [based on PDFSCREEN]

PDFSCREEN © 1999–2001 C. V. RADHAKRISHNAN

TYPESET BY ROMANIAN_TE_X © 1994–2001 ADRIAN REZUŞ

PRINTED IN THE NETHERLANDS – DECEMBER 26, 2004

Laura Pamfil

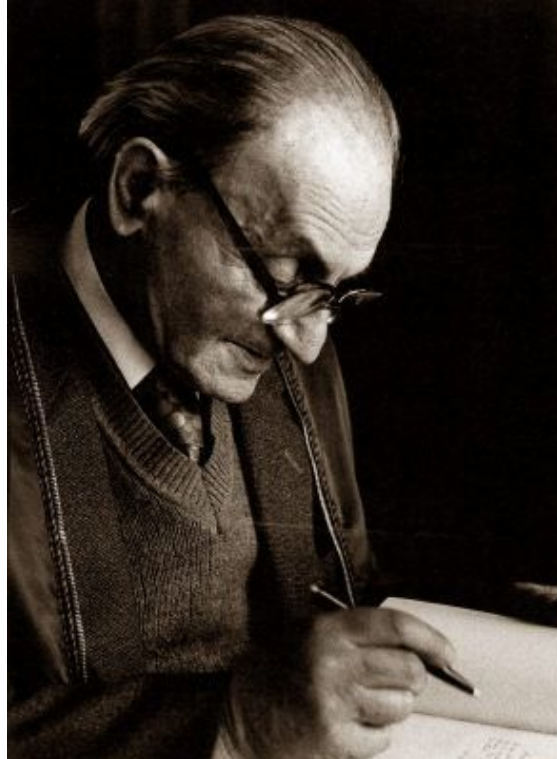
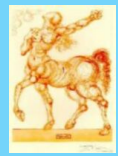
Elementul ca ființă de a doua instanță

în

ontologia lui Noica

București

2003

Elementul ca ființă de a doua instanță în ontologia lui Noica⁰

Introducere

Întregul model IDG, cu mecanismele sale de concepere a ființei în lucruri, este un mod de a reabilita individualul concret, de a-l scoate din conul de umbră în care îl așezase concepția absolutistă despre ființă. Cu alte cuvinte, vorbind despre ființă (G) includem în ea și lucrurile (I) cu determinațiile lor (D), anulând astfel separația transcendent-transcendental și dihotomia individual-general. Pentru Noica, acesta nu este numai un mod de a reabilita individualul scoțându-l din dizgrația care îl aruncase metafizica greacă, ci și unul de rezolvare a disputei realism-nominalism instaurate de tradiția filosofică. Dar aceasta nu este decât prima instanță a ființei, ființa în lucruri.

Cei care o percep doar pe aceasta (precum nominaliștii) văd în existența lucrurilor o simplă precaritate particularizatoare, ultimă, a ființei și nu înțeleg nimic din decesul lucrurilor, spune Noica. Căci tocmai pierind, acestea se întorc la „ce *erau*, la realitatea

---

⁰This paper is a preliminary report of work in progress for a PhD Dissertation on *Tradition and Originality in the Ontology of Constantin Noica* (University of Bucharest). Laura Pamfil (b. 1975, in Bucharest) studied philosophy at the University of Bucharest (*lic. phil.* 1998, with a thesis on the reception of Heidegger in France), and is currently preparing a PhD dissertation on Constantin Noica (research grant at the *New Europe College*, 2001–2002, etc.) Editor at the Publishing House *Humanitas*, Bucharest, during 1998–2001, she is also involved in teaching philosophy at the University of Bucharest, and is one of the founding members of the *Noica Society* (Bucharest). Her publications include research papers (on C. Noica, mainly), and a translation of Michel Haar's monograph *Heidegger et l'essence de l'homme* in Romanian (Humanitas, Bucharest 2003). Cf. *Acta phænomenologica*

în care au fost, în sânul căreia au devenit. Ele se întorc la elementul lor.¹ Această formă de supra-viețuire (o strângere laolaltă a realității mai adânci din lucru, după dispariția lui din planul ontic, împreună cu faptul de a fi) reprezintă tentativa de a intra în cea de-a doua instanță a ființei: ființa în ea însăși sau *elementul*.

Cu teoria elementului ne aflăm în planul cel mai profund al ontologiei noiciene, și el de influență platoniciană, în măsura în care ființa de a doua instanță se revelă a fi un universal concret, cu structură și funcții asemănătoare acelor pe care le au Ideile lui Platon. Împotriva lui Aristotel și a exclusivității generalului abstract al logicii sale, Noica postulează legitimitatea a *două tipuri de generaluri*: generalul concret, care este în ființă – un element ce copiază statutul ontologic al Ideii platoniciene – și generalul abstract, care este de regăsit doar în dimensiunea spectrală a legii. Aliindu-și teoria platoniciană a Formelor, întregul model IDG pare să fie construit ca răspuns dat celebrei vorbe a lui Spinoza, potrivit căreia „conceptul de câine nu latră“. Într-adevăr, dacă vorbim despre conceptul *științific* de câine, care explică manifestările acestuia, el nu numai că nu latră, dar și încetează de a mai fi un concept filosofic. În schimb dacă ne referim la *Ideea* unei realități, sau – în termeni noicieni – la *elementul* ei, avem în vedere un tip de universal care preia asupra-și toate manifestările realității, ridicându-le la rang de ființă. „Căci realitățile obișnuite nu sunt; cel mult devin. Ceea ce *este* în ele ține de ființa de a doua instanță.“² Pe scurt, putem vorbi despre un termen universal prezent în lucruri și nu separat de ele și vidat de orice conținut, cum îl concepe logica aristotelică. Avem de-a face, prin urmare, cu o reluare a problemei separației la un alt nivel. Elementul noician înțeles ca Idee este un universal concret, un general care

---

¹C. Noica, *Tratat...*, p. 327.

²C. Noica, op. cit., p. 333.

preia calitățile individualului fără să le separe de sine. De aici și încercarea lui Noica de contracara critica aristotelică a teoriei Formelor: atunci când vrea să compromită platonismul, spune el, Aristotel arată că acesta dublează lumea sensibilă cu Idei care, în loc s-o explice pe prima, au nevoie de o a treia care s-o justifice. Pentru a înțelege cum s-a născut teoria elementului ca reacție la interpretarea aristotelică a lumii Formelor izolate topologic de cea sensibilă, vom arunca o scurtă privire retrospectivă asupra criticii aristotelice.

Critica aristotelică a teoriei Formelor

După Platon, orice *eidos* și toate *eide*-urile sunt entități pure și separate de lumea sensibilă. Dar în același timp, ele fac obiectul participării la lucrurile sensibile. Această dublă condiție a tot ceea ce este *eidos* pare să amenințe însăși coerența doctrinei platoniciene, afectând-o cu o gravă și implacabilă contradicție. În *Metafizica*, α 9, Aristotel ridică problema participării în modul următor: dacă Formele fac obiectul participării la lucrurile sensibile, atunci ele trebuie să împartă cu lucrurile o formă identică și va exista între ele un element „comun“. Dacă există o *koinônia* reciprocă, atunci Formele le furnizează lucrurilor sensibile numele și esența, însă cum ar putea ele să existe *separat* dacă sunt esența lucrurilor? Pe de altă parte, dacă nu există această *koinônia* reciprocă între Forme și lucruri, lucrurile nu-și pot primi numele și esența, iar între cele două niveluri separate ale realului nu va exista decât ceea ce Aristotel numește o „omonimie“. Acesta este motivul pentru care Aristotel susține separația topologică a celor două regimuri.

Pe lângă argumentul separabilității Formelor de lucruri, Aristotel mai aduce și

argumentul substanțialității, cel care ne interesează în cazul de față întrucât poate da seama de însăși substanțialitatea păstrată în teoria elementului noician. Forma, care este un termen universal, nu poate fi substanțială sau concretă: iată esențialul șarjelor critice ale lui Aristotel. În *Metafizica*, cărțile Z–Θ enumeră caracteristicile substanței. Ea este:

- 1) ceea ce poate subzista în sine, separat și autonom;
- 2) este un individual (*tóde ti*);
- 3) ceea ce nu derivă din agregarea mai multor elemente;
- 4) ceea ce este în act, nu în potență.

Rezultă de aici că substanța este incompatibilă cu caracteristica universalității. Argumentul lui Aristotel din cartea Z împotriva postulării unui universal concret (păstrând substanțialitatea, ca Ideile lui Platon și elementul noician) este următorul: dacă substanța este esența (*ousía*) unui individ, cum ar putea universalul care este un termen comun mai multor indivizi, să fie o substanță? Universalul, în concepția aristotelică, se revelează a fi nu substanța mai multor lucruri, ci o *calitate* proprie mai multor obiecte. Prin urmare, Formele platoniciene, dacă sunt cu adevărat universale, nu pot fi substanțe, ci numai calități ale substanței, termeni generali care se enunță despre aceasta. Or, în ceea ce-l privește pe Platon, el definise Formele ca fiind entități individuale și substanțe, dar totodată ca având o funcție explicativă și paradigmatică pentru realitatea sensibilă și astfel își asumă un caracter de universalitate. Din perspectivă aristotelică, despre Forma platoniciană se pot enunța următoarele lucruri:

-
- 1) aceasta poate fi separată de materie prin gândire, în virtutea unei abstractizări intelectuale;
  - 2) este o condiție de determinare ontologică a materiei și posedă o autonomie și o superioritate ontologică pe care materia nu le are;
  - 3) subzistă în anumite cazuri independent de materie (cum sunt cele ale unei substanțe imateriale, precum divinitatea).

În studiul său privitor la formele inteligibile³, Francesco Fronterotta încearcă să formalizeze dilema aristotelică astfel: dacă notăm cu „F în sine“ Forma platoniciană, care este un termen universal și are o existență separată de entitatea sensibilă „a“, căreia îi conferă esența notată cu „F-itate“, atunci se pune întrebarea cum trebuie înțeleasă prezența lui „F în sine“ în lucrul sensibil „a“, altfel spus cum putem gândi împreună „F în sine“ și entitatea „a“? Soluțiile sunt două: a) „a“ este o formă „f“ și posedă „F-itate“ ca esență, caz în care „a“ este identic cu „F în sine“, iar acesta din urmă rămâne autoidentic, dar nu separat și diferit de „a“; b) „F în sine“ este prezentă în lucrul sensibil „a“, lipsită de autoidentitate și din nou privată de separația ontologică originară. Concluzia aristotelică este că, oricum am gândi împreună aceste două entități, ajungem în mod fatal la negarea identității fie a uneia, fie a celeilalte, și deci la anularea diferenței lor ontologice. Cele două entități trebuie gândite separat, iar caracterul substanțial nu poate fi atribuit decât individualelor, în nici un caz universalelor. Acesta este punctul în care Constantin Noica intervine încercând să

---

³Francesco Fronterotta, *Les Formes n'existent pas de la façon dont il le dit*, în *Platon. Les Formes intelligibles*, Paris, Presses Universitaires de France, 2001, p. 134.

restabilească statutul substanțial al Formei prin teoria elementului. Ce este acest element și cum reușește el să reunească substanțialitatea specifică individualului concret și funcționalitatea specifică universalului, vom vedea în cele ce urmează.

Restabilirea statutului substanțial al Formei

Una dintre rarele lucrări citate de Noica drept sursă de inspirație a ontologiei sale este cartea lui Ernst Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, publicată în 1910. Ea nu constituie însă o sursă germană a ontologiei sale, așa cum s-ar putea crede, ci mai curând o raportare la filozofia tradițională grecească, mai precis o luare de poziție tocmai față de problema discutată mai sus. Despre ce e vorba? În cartea sa, Cassirer opune conceptul modern de funcție celui antic de substanță. Pe moderni pare să-i intereseze nu ce e lucrul, ci mai mult care este țesătura sa intrinsecă, structura sa, iar multe dintre domeniile cunoașterii ajung în modernitate să pună în fața subiectului cunoscător nu obiecte concrete, ci doar funcții. Lucrurile ajung astfel să dispară făcând loc relațiilor.

Această dilemă între antic și modern nu este decât o reluare a disputei materie-formă sau substanțialitate-funcționalitate pe care am întâlnit-o la Aristotel, dar discutarea ei în termeni de exclusivitate și opoziție nu e în măsură să îl mulțumescă pe Noica. În ochii acestuia, este evident că lucrurile dispar, dar în nici un caz în ceva evanescent ca relațiile, ci mai curând în ceva ce prezintă încă subzistență fără să-și piardă cu totul funcționalitatea: elementul. Între lumea sensibilă și cea inteligibilă se impune a fi gândită o alta, de interval, pe care o oțim de obicei în saltul logic prea brusc pe care îl facem de la concret la abstract, dar care – tocmai aceasta – dă ființă

lucrurilor și deschide către altă ființă decât cea a strictă a lucrurilor sensibile. În ceea ce privește statutul de interval al acestei lumi de elemente, Noica o spune explicit: ea are statutul ontologic al Ideilor lui Platon, în măsura în care nu se află izolată topologic de lumea sensibilă, dar inteligibil este o lume mediatoare: „Este o lume de *medii*, într-un îndoit sens: atât pentru că mijlocește între condiția lucrurilor și o eventuală condiție ontologică superioară, cât și pentru că dă de fiecare dată un mediu în care să apară lucrurile.”⁴

Ca mediu, elementul este *aprioric*: există întâi, apoi din el se desprind substanța (realitățile individuale) și funcția (legile abstracte). Acest apriorism nu trebuie gândit ca anterioritate în timp, tot așa cum nici *apriori*-ul kantian nu este de înțeles ca anterior în timp, ci ca temei de cunoaștere. Apriorismul elementului, asemenea apriorismului Ideii platoniciene, care nu este nici ea cu adevărat subzistentă și anterioară în timp, trebuie înțeles drept anterior ca temei de ființare. Există totuși excepții, cazuri în care se poate vorbi de anterioritatea istorică a elementului: un exemplu este cel al beției bacchice și al corului dionysiac ce au precedat, ca element, eroul tragic și autorul de eroi, pe de o parte, și legile tragicului pe de alta. Atunci când încetăm să gândim individul sau legea abstractă ca realitatea ontologică cea mai adâncă și așezăm în locul lor mediul elementelor, se deschide o altă perspectivă asupra lucrurilor, nemaifiind un scandal ontologic să spui că legile nu sunt date, ci se nasc. Căci într-adevăr, după Noica, substanța, care este individuală, și funcția, care este generală, își au originea în acest general concret numit element. El este o entitate nici substanță, nici funcție, care dă ființă lucrurilor și ia ființă de la ele.

Un bun exemplu de element îl constituie *specia* în seria naturală; se pare că nici

---

⁴C. Noica, *Tratat...*, p. 333.

până astăzi biologia nu au putut confirma întocmai subzistența ei. Despre aceasta, naturalistul Buffon a putut spune în secolul al XVIII-lea: „Les espèces sont les seuls êtres de la nature...“, după cum Platon spusese în Antichitate despre Idei că sunt singurele ființe ale realității. Dacă la antici, respectiv la Aristotel, specia a putut fi numită „substanță“, mai exact „formă substanțială“, adică substanță secundă căreia îi lipsea doar materia pentru a da o realitate individuală (substanță primă), în schimb contemporanii, de la Darwin încoace vorbesc despre specie ca fiind lipsită de substanță propriu-zisă; ea ar fi doar o „varietate“ inițial, urmând apoi să intre, ca specie constituită, în procesul evoluției.

Cu toate acestea, în ciuda caracterului său pronunțat funcțional, nu se poate spune că specia, în înțelesul modern al cuvântului, și-a pierdut complet substanțialitatea: „O formă de substanțialitate, sau măcar de subzistență, supraviețuiește în ea, iar tot ce viu se dovedește a fi *întru* o specie, care, fără să preexiste individului – sau cel puțin în faza de început – îl modelează totuși, ca o realitate organizator activă sau, cum se spune acum, ca un „sistem de reglare“, el însuși în curs de determinare prin exemplarele pe care le determină.“⁵ Se pare că tocmai o astfel de „specie“ modernă, substanțială și totodată funcțională are în vedere Noica atunci când vorbește despre ființa în ea însăși ca element.

Pe de altă parte, privind lucrurile de jos în sus, constatăm că un lucru prinde ființă sub limitările temporalității, spațialității și câmpului, și pentru că s-a întruchipat, el are chip, „*eidos*“. În viziunea lui Noica, ideea aristotelică potrivit căreia *eidos*-ul este distinct de materia lucrului, iar acesta din urmă este abia atunci când *eidos*-ul îi dă o formă materiei, o in-formează, este falsă. Lucrul își face singur forma, atunci când

---

⁵C. Noica, op. cit., p. 334.

a prins ființă ca lucru; el are o lege, o generalitate sub care stă și care-i este proprie. Altfel spus, lucrul are o individualitate care nu este altceva decât o generalitate proprie, ce nu îl limitează, cu toate că îi trasează un hotar și numite determinații. „Expresia românească « a fi în legea lui », vrea să spună despre lucru cum că, fiind ceea ce apare, el este totuși altceva, sau că este prin altceva, prin legea lui”⁶ afirmă Noica.

Elementul ca mediu în gândirea greacă

Am văzut că elementul trebuie înțeles ca mediu de interval între abstract și concret, realitate individuală și instanță generală. Pentru a depăși însă viziunile parmenidiană și aristotelică asupra problemei separației, acest spațiu intermediar trebuie definit în funcție de raportul interior-exterior. Acesta este motivul pentru care Noica definește elementul ca fiind *orice mediu exterior ce poate deveni mediu interior*⁷. O lege socială, o cutumă comunitară, sau un cod al bunului simț de tipul „se cade sau nu se cade“, exclusiv exterioare inițial, îngrădind individul uman în toate felurile, se pot transforma în norme interioare și într-o conștiință morală, subiectiv-obiectivă. În felul acesta, legea exterioară a fost internalizată și asumată ca mediu propriu. Din această trecere a exteriorului în interior rezultă pentru ontologie că *interioritate și exterioritate, obiectivitate și subiectivitate, întruchipare și element, nu pot fi despărțite*. Din această perspectivă, Ideea platoniciană și spiritul obiectiv hegelian trec constant dinafară înăuntru, iar ele au consistență speculativă când sunt gândite așa, iar cel mai nefilosofic lucru devine tot ceea ce „taie“, ca bisturiul lui Aristotel, „fiul de medic“,

---

⁶C. Noica, op. cit., p. 245.

⁷C. Noica, op. cit., p. 339.

prin care Ideea a fost separată de real⁸.

Dar pentru că noțiunea de element, nicidecum nouă, parcursese – înainte de a fi preluată de Constantin Noica și reinvestită cu această nouă semnificație – în științe și istoria gândirii o adevărată evoluție personală, se mai impune făcută o distincție: nu orice element – fizic sau presocratic, de exemplu – este un mediu extern care poate fi internalizat. Elementele fizice bunăoară, sunt spațiale și creează doar medii pur exterioare. La fel elementele clasice ale lui Empedocle: pământul, apa, aerul, focul. În schimb, apa lui Thales poate fi considerată element, căci trece în interioritatea fiecărui lucru. Tot așa aerul lui Anaximene și focul lui Heraclit. Ideea lui Platon însă, are – în termenii lui Noica – o spațialitate indirectă, „de învăluire, adesea neidentificată și nerecunoscută“, de unde și greutatea și strădania lui Platon de a *desprinde* Ideea de lucruri⁹.

Intuiția elementului ca ființă de a doua instanță a apărut pentru prima dată la presocratici sub forma „principiului“ în care apar și dispar toate și care era de regăsit fie ca principiu material specific (apă, aer, foc etc.), sau generic (ca nedeterminatul lui Anaximandru), fie ca principiu imaterial (ca numărul lui Pitagora sau *noûs*-ul lui Anaxagora). Așa apare în istoria gândirii *devenirea*: căci să așezi la începutul *lucrurilor*, ca „principii“ toate aceste elemente, înseamnă să spui implicit că devenirea lor face lumea posibilă sau că devenirea lumii este *întru* ele. Toate principiile presocraticilor sunt materiale sau „ca și materiale“, fiind astfel active în lucruri; ele ies din condiția de generalui simple, abstracte, și devin determinații ce se condensează, ca aerul lui Anaximene, în individualuri. În cazul lui Heraclit, de exemplu, focul, conflictul, cioc-

---

⁸C. Noica, op. cit., p. 340.

⁹C. Noica, op. cit., p. 341.

nirea, reprezintă elementul, generalul concret, iar $\epsilon\acute{o}\tilde{\alpha}\tilde{\iota}\delta\acute{o}$ -ul este generalul. Astfel, din perspectiva noiciană, toți presocraticii cu excepția lui Parmenide au conceput principiul ca pe un element ce operează în fața lucrurilor individuale ca ceva de ordin general, rămânând doar să arate cum se acoperă determinațiile individualului cu cele ale generalului pentru a regăsi întregul model IDG.

În ceea ce-l privește pe Platon, s-ar părea că avem cu el o primă idee despre compunerea, înmănunchierea elementelor. Căci, dacă Ideile nu ar compune una cu cealaltă și ar rămâne în izolarea lor de substantive, nu s-ar putea spune, în plan logic, nimic despre nimic, sau s-ar spune cel mult un singur lucru despre un singur lucru. De asemenea, dacă ele n-ar compune, ontologic lumea ar fi una de statui, nu de realități vii, aflate în devenire. Totuși, ține Noica să sublinieze, din cele cinci Idei prezente în dialogul *Sofistul* doar ființa poate fi considerată cu adevărat element; celelalte (mișcare și repaos, alteriate și identitate) sunt doar entități categoriale sau predicative: prin natura lor de verbe, ele nu exprimă nimic substanțial, neputându-se vorbi despre „elementul mișcării“ sau al „rămânerii pe loc“. La fel se întâmplă cu „asemănarea“ din dialogul *Parmenide*, sau cu „egalul și inegalul“ din *Phaidon*: ele nu sunt elemente, ci Idei relaționale.

Concluzia este una singură: dacă elementele sunt de ordinul Ideilor lui Platon, în schimb nu orice Idee platoniciană este element. „Deosebite de categorii prin proliferare și prin subzistență, deosebite și de entități și de categorii prin activitate și productivitate, elementele nu doar coexistă, ca entitățile, ele se și înmănunchiază, așa cum fac predicatul cele mai generale, categoriile și, firește, predicatul în genere.“¹⁰

---

¹⁰C. Noica, op. cit., p. 353.

Cuprins

Elementul ca ființă de a doua instanță în ontologia lui Noica	5
Introducere	5
Critica aristotelică a teoriei Formelor	7
Restabilirea statutului substanțial al Formei	10
Elementul ca mediu în gândirea greacă	13

